

„kép”-et a „vizio”-nál jobban szeretném, és akkor nem volna tartalmi problémám, hogy a „közérzet”, méghozzá a „regényközérzet” hogyan lehet a „világhétpalkolás” „egyik megközelítése”). Vitázom viszont – s a vita ez esetben azért is jogos, mert elvi „tézisekről” van szó! – itt a „beállításal”, azzal, hogy Thomka a művek egy csoportjára hivatkozik (összesen hat regénycímet említ), s őket nevezi az új magyar regénynek. Erre a csoportra érvényesek lehetnek bizonyos megállapítások, de – hál’ istennek – sokféle más új magyar regény is született és születik. S a tézisek őket már bajosan „fedik le”. Ennek az írásnak a végén szerepel még évszám – 1982-ből való a cikk, ami azt jelenti, hogy szerzőnk akkor így gondolta.

A könyv négy záródarabjában – mintegy visszakanyarodva a gyűjtemény élén szereplő írások tórusához – Thomka esszéhangját ismét a legjobb fekvésben érezhetjük. Először két Mészöly-műhöz fűzött gondolatait olvassuk, a SAULUS térbeli formájáról, majd a MEGBOCSÁTÁS című kisregény rejtélyes jelképeire, enigmáikhoz ad sajátos kulcsot – a „Miatyánk” ötödik kérésének spirituális értelme, teológiája felől bontva ki a mű jelentését. Esterházy FÜGGŐ-jének karcsú kommentárja a Kosztolányi–Csáth-világban oly otthonosan mozgó kritikus számára alkalom, hogy a modernséget mint kontinuitást és átértelmezést magyarázza, remekül fejtegetve a kisregény finom poézisét. A Nádas Péter EMLÉKIRATOK KÖNYVÉ-hez írt „homíliák” a mű egy-egy részletéhez kapcsolódó „egyperces esszék”, értelmező elmélkedések füzére – a mai magyar esszéesztikában egyéni ez a hangütés és ez a megközelítési módszer.

Aligha kell ezek után bizonyítani, hogy Thomka Beáta az irodalmi esszét írói, művészi fokon műveli, literatúránkban többnyire szépíróktól szoktunk ilyet kapni. Ennek megfelelően akkor igazán telt, a mű és az élmény struktúráit, tereit inspiratívan megvilágító az írásainak hangja, ha az ehhez szükséges szubjektivitást működtetni hagyja – ilyenkor érzés, intuíció, tudás egymást izsítja írásaiban, ilyenkor képes teljessé tenni a „fragmentumot”. Az a sokféle prózapoétikai iskola és elmélet viszont, melyet – írásainak tanúsága szerint – alaposan ismer, a teoretizálás felé vonja figyelmét; ezektől a gondolatoktól írásai kissé megápadnak, és – nolens volens – a vitatható (hi-

po)tézisek megfogalmazására csábítják. A kötet a legjobb lapjain viszont megvalósítja azt, amit irodalmunkban kevesen, hogy a tudományos eszméket (strukturizmust, hermeneutikát stb.) úgy tudja működtetni az esszényelvben, hogy a teória szükségszerű elvontsága, szárazsága szívvel, szellemmel telítődjék.

Az esszé az elmélyülés műfaja és egzisztenciális műfaj – állítja joggal a vajdasági magyar író. A magyar esszépanoráma század eleji vonulatának nem kellett még ilyen nagyralátó és drámai minősítéseket tennie, ha esszét, „kísérletet” írtak. Akkor még a szubjektivitás a tollforgatóknál nemcsak jogos volt – követelményszámba ment. Thomka A PILLANAT FORMÁI című kötetének megjelenésekor nyilatkozta, hogy „természetesnek érzem, hogy az irodalom tanulmányozásánál a saját »pillanatunk« felől kezdjük a tájékozódást... s azt is, hogy az így szerzett tapasztalat összetettebb kérdések megválaszolását sürgeti”. Igen, e kötet tükrében, az értelmezések, jegyzetek, meditációk háttérben is meg lehet pillantani azt a személyiséget, amelyik az elmélyülés útját járja, saját világának, „pillanatainak” kérdéseire keresi a választ. Hisz nincs más, mint keresés, kísérlet (esszé) – de ez magáról az irodalomról is elmondható. Az esszé- és regényterek ezért fedhetik egymást.

Fogarassy Miklós

MESÉK AZ EGYETLEN BIZONYOSSÁGRÓL

Danilo Kis: *A holtak enciklopédiája*
Fordította Borbély János
Európa, 1990. 202 oldal, 55 Ft

Különös szépségű könyv Danilo Kis A HOLTAK ENCIKLOPÉDIÁJA című elbeszélés-gyűjteménye. Lehet valami szép, aminek a halál a témája? Lehet valami egyszerre szép és halálos, anélkül hogy dekadenssé válna? Lehet valami dekadens, és mégis a véletlekig őszinte?

A főntebbi kérdések izgatták a könyv tanúsága szerint a szerzőt is: lehet-e valami szép, aminek halálos a kimenetele? Régi-régi filozófiai kérdések elevenednek meg e könyv törté-

neteiben, eredeti frissességükben, valódi szellemi és egzisztenciális izgalmat hozva. Danilo Kis ódon kódexekhez, apokrifiratokhoz, százéves újságcikkekhez nyúlt, és lefújva róluk a port, újramesélte történeteiket. Azért, mert érdekesnek találta azokat. Vagy pontosabban: azt gondolta, nekünk (is) szólnak. A legendáknak ilyen a természete: évszázados pihenés után is újra és újra feltámadnak. Kis maga is mitikus szöveget szeretett volna alkotni. Mert a legendák úrrá lesznek az elmúláson.

Az elbeszélésgyűjtemény első darabja egy Simon nevű mágusról szól. Egy antiapostolról, aki a teremtett világ látható és tapasztalható hiányosságai miatt Istent, Elochimot vádolja. És csodát tesz annak bizonyítására, mennyire hisz saját igazában. Ezzel akarja meggyőzni csodákra éhes, közönyös és hitetlen közönségét. A kétféle verzióban elmesélt történet egyik változatában a csoda – hogy az égbe repüljön – sikerül is. Péter apostolnak minden hitére szüksége van ahhoz, hogy saját Istenét segítségül hívja Simon csodáját meghíútsa. Végül Simon alázatosan az égből, és szörnnyethal. A másik változat még ennél is kiábrándítóbb véget ér: az élve eltemetett ellenprófétát halva ássák ki sírjából. Markotányosnője mindkét változat szerint – ugyanazokkal a szavakkal átkozva el Istent – világnak szalad.

Simon mágus saját határait ismerő próféta volt. Hitt ugyan igazában, de tudta, meddig tart hatalma a létezők világa fölött. *„Tudom, mire vagyok képes... azt is tudom tehát, hogy a heledik mennyországot nem érhetem el. Ámde hatot bejárók”* A kötet egészére jellemzők az ars poeticus áthallások: Simon jellemzésében mintha a nemrég meghalt író vonásaira ismernénk. Írói alapállásának ez az önhatárait ismerő bölcsesség az egyik legfontosabb meghatározója. Nem akar annál magasabba emelkedni, mint amilyen magasra emelkedni neki adatott. De addig élete kockáztatásával is. A többi isteni kegyelem kérdése.

Mindezt minden fölösleges pátoz nélkül. Vagy ha pátozzal, hát öniróniával is. Danilo Kis prófétai hevülete meglehetősen profán természetű. Ami nem a túlvilági dimenzió elhagyását jelenti, azt éppen nem. Csak az önajnázás idegen tőle, a túlzott bizonyosság és önbizalom. Nem állítja, hogy ismeri a dolgok természetét. (A címadó történetben szereplő csodálatos gazdagságú enciklopédia – az ismer-

retlenségben meghaltak gyűjteménye – ugyan minden részletre kiterjedő figyelmet tanúsít az általa bemutatott életutak legapróbb vonatkozásai iránt is, de mint arra a mesélő fel is hívja figyelmünket, egy-egy szócikkben: *„...minden korszak bizonyosfajta költői tömörséggel és képesszerúséggel van feldolgozva...”*) Még ahol a szerzői fantázia teremtette világban mozgunk hőseivel, Danilo Kis ott is ragaszkodik a végletekig hű valóságábrázoláshoz. Az már nem az ő hibája, ha a valóság kiismerhetetlenül homályosnak bizonyul, ha rémisztő és magyarázhatatlan csodákkal teli, ha álom és ébrenlét határai elmosódnak, ha élet és halál között oly vékony a fal.

Írói programjával azt az igénytelen célt választja, hogy egy-egy hétköznapióságban is különös történetet elmeséljen. Minden cifrázás nélkül, illetve csak annyit és ott változtatva a megtörténteken, ahol és amennyire azt a mese anyaga megkívánja. Ha például a halál és álom birodalmában bolyongunk, nem riad vissza a képzelet költői nyelvét használni. Erre lehet példa az epheszoszi hétalvók legendáját feldolgozó elbeszélés. Ebben a több száz éves álomból ébredő, majd tovább álmodó hőst olyan szövegszöveget jeleníti meg, amely minden formát homályban hagy, a történeteket elmosódottan, álomszerűen vetíti elénk, a lényegét elfátyolozza. A különös ködszerűség ellenére az elbeszélő a részleteket itt is mikro-realisztiikus finomsággal dolgozza ki. Egy-egy vízcseppeket követ végig például útján, ahogy a barlang faláról az alvók arcára lecseppenve *„...a homlokráncok medrében a fülkagylókba folyt, vagy egy kis időre megpihent a szemhéjak ráncainak ívében, onnan lepergett a halványzöld szemgolyón, majd – akár a jéggé fagyott könnycsepp – megállapodott a megüvegesedett szemek pilláin”*.

Ez a történet már-már epika és líra határait is egybemossa. A lírai hatás felkeltésének legfontosabb eszköze a szókinccsén kívül az az ismeréléses technika, mely a szövegre irányítja az olvasó figyelmét, egyúttal megadja az elbeszélés zenéi ritmusát is. Ugyanezt a hatást erősíti a történetek szinte teljes hiánya, az a törekvés, hogy csupán egy megfoghatatlan hangulatot, lét(?)állapotot jelenítsen meg. Természethűség és líraiság, a részletek kidolgozásának és a fantázia szabadságának ilyen elegyét nevezi a szakirodalom, elsősorban García Márquez és Borges művei kapcsán, mágikus realizmus-

nak. Amikor Danilo Kiš műveiben a történeti hűséghez ragaszkodó szinte dokumentarista előadásmód társul a képzelet szabad csapongásával, akkor azt szeretné nem is annyira bizonyítani – ehhez nagyobb elvi elkötelezettségre lenne szükség –, mint inkább bemutatni, hogy a valóságnak, tapasztalatainknak szerves része a szürreális, a tapasztalaton túli. De a képzelet játéknak végső soron még ennél is komolyabb tétje van.

Danilo Kiš kötetét különös szépségűnek neveztem. A könyv szerzője a szépség bódult rajongójának tűnik. A szépség azonban – legalábbis e kötet tanúsága szerint – különös jelenség. Nem idegen tőle a hétköznapi, sőt a közönséges sem. Csak föl kell fedezni az amúgy elhanyagolt létszférákban a költőiség erős jelenlétét és kisugárzását.

A VÉGTISZTESSÉG címet viselő elbeszélés eredetileg KURVATEMETÉS címen jelent volna meg. Hősnője a tüdőgyulladásban elhunyt kiskötői prostituált, Marietta. Az elbeszélés tárgya a szerencsétlen kurva temetése. A világ minden részéről összesereglett matrózok világraszóló szertartást rendeznek, a város valamennyi élő virágát összegyűjtik, hogy Marietta sírjára helyezték. Ez is kevés azonban az ideális kurtizánhoz méltó gyászünnepléhez. Nekikeseredésükben a temető gazdag halottainak sírját is megrabolják: minden temetői virágot Marietta sírjára halmoznak.

A történet nem mond többet. De mindebben olyan méltóság fejeződik ki, egyszerűségében is oly jelentőssé válik ez az esemény, mintha a legfennköltebb dologról lenne szó. (És tényleg, van-e a halálnál fennköltebb?) A társadalom peremén élő emberek drámai akciója olyan elementáris erőről tesz tanúbizonyságot, mely tragikái magasságba emeli a történetet. Ez a prostituált mindent megkap, amit életében a társadalom megtagadott tőle. Mindez azonban Danilo Kis számára nem elsősorban vagy nem közvetlenül szociális kérdés. Sokkal inkább a szépség diadala minden mocskos és alpári fölött, nem megtagadva a tisztítót, de magába építve, fölemelve azt. A szépség örök szimbóluma, a virág testesíti meg ebben a történetben azt, ami egyszerre lázító és kiengesztelő. Az összegyűjtött virágok hosszú lajstroma, leírásuk és jellemzésük mind csak egy-egy hasonlat a halott nő szépségére és mu-

landóságára. Mert a szépség nemcsak mocskokkal párosulhat, de feltétlen kísérője a mulandóság. Szépség, halál és társadalmi igazságtalanság – Danilo Kis örök témái keverednek ebben az elbeszélésben.

Éppúgy, mint a már említett AZ EPHEZOSZI HÉTALVÓK címet viselő álommese egy epizódjában, ahol a feltámadt-felébredt Dionüszioszt bénák és nyomorékok veszik körül, segítségért könyörögve. Az étellel velejáró szegénység és betegség, kismizmizettség és erőszakosság bibliai megtestesítői e csonkabonkák, akiknek csak Jézus isteni ereje meg a saját csodába vetett hitük tehetett csodát.

A középkori művészetből vagy a németalföldi festészetből ismerős szépségnek és szörnyűnek ilyenfajta összekapcsolódása. Fantasztikus keverék ez, riasztó és háborzongató, mint maga a halál. Ez teszi emelkedett művészetté Kiš elbeszéléseit: hogy nem riad vissza az elborzasztótól, ha úgy érzi, hozzátartozik a kép teljességéhez. (A történetet így fejezi be: „*Ha arra jártodban ebben az állapotban látod őket, arcodat elfordítva elfuottál volna; kővé váltál volna a rémülettől.*”) Azért nem fél, mert tudja, az ijesztő is másként jelenik meg a művészet optikáján át. A műalkotás, ha folkvar is, meg tud vigasztalni. Ebben rejlik igazi ereje.

Szépségnek és szörnyűségnek csak egyik metszéspontja – az esztétika szférájában – a fenséges. Egy másik szempontból az etika szférájában is ütköztethetők, mint A MESTER ÉS A TANÍTVÁNY történetében. Ebben a Prágában zajló történetben az elbeszélő egy Ben Haas nevű tudós életének egy epizódjával ismertet meg. Míg az elbeszélések fentebb említett vonulatában a társadalmi és egzisztenciális igazságtalanságok emelni tudják a művészi hatást, tehát az elbeszélés szépségét, addig a művészetbölcselelő talmudista Platón egykori tanítására építve azt hirdeti, hogy „a művészet és az erkölcs két különböző premiszából indul ki, s ezek, magukban véve, összeférhetetlenek”. Az elbeszélő idézi Ben Haas egyik aforizmaszerű kijelentését, mely szerint „a művészet a hiúság műve, az erkölcs pedig a hiúság hiánya”. Ezt az aszketikus felfogást kiegészítik bizonyos „hedonista nézetek”. Hogy az olyan, erkölcsileg egyébként kifogásolható elvek, mint „a vodka, a kender és a testi örömlök” hogyan válnak elfogadhatóvá a művészet szempontjából, arra egy másik Ben Haas-

idézet ad magyarázatot: „A művészet megismerés, a megismerés pedig nem nélküli; vagy más szóval, immorális.”

Mint a példázatból kiderül, a művészetben a legfőbb immoralitást az követi el, aki a Teljesség Látszatát Teljességgként tünteti fel. A Mester a történet végén azonban rájön, ezt folhánytorgatni már maga is a hiúságok hiúsága.

Esztéticizmus, etikai rigorozitás és etikai szkepticizmus egyszerre jellemzik Danilo Kis művészetét. Mindez beleilleszhető abba a kelet-európai zsidó hagyományba, mely Danilo Kis művészetét döntő mértékben befolyásolta. Ugyancsak e kultúrára jellemző az a misztikumra hajló gondolkodásmód, mely például a varázstűkör rejtélyét olyan természetes módon tudja elmesélni, hogy hihetővé válik. A kelet-európai zsidók elemi tapasztalatai tükröződnek azokban az írásokban is, melyek a politika és az ember viszonyára vonatkoznak. Kišnél e zsidó léttapasztalat művészileg is termékeny: mégpedig nem a hagyományos mártírszerep vállalása értelmében, hanem abban a szelíd életbölcsségben, mely bearanyozza e rettenetes történeteket.

Itt kell szót ejtenünk arról a mesélőről, aki az egyik legfontosabb szereplő e történetekben, s egyben az egyik létfontosságú eleme Kiš titokzatos líraiságának, engesztelő íróniájának. A történetek mindegyikére jellemző az a barátságos, de távolságtartó elbeszélői hang, mely a XIX. század klasszikus prózájára volt jellemző. Danilo Kiš ugyan tudatában van annak, hogy az általa írt szövegek tőle függetlenednek, azokkal nem azonosul, textusként bánik velük, mégis idegen tőle minden modernista kísérletezés Szűszé és fabula viszonyának tekintetében elfogadja a klasszikus arányokat. Már békét kötött az általa tárgyalt borzalmakkal. Ha nem fogadja is el azt, aminek meg kell történnie, nem lát más megoldást, így hát elismeri a tényeket.

Danilo Kis minden keserű léttapasztalat és kétségeket támasztó életbölcsség ellenére megőrizte gyermekes kíváncsiságát a teremtett világ titkai és a halál bizonyosságai iránt. Figyelmes tekintetét ezért járhatja körbe annyiaszor: nem tud betelni a látvánnyal. Mert az író végső feladata mégis a megismerés marad. Mindannak megismerése, ami az emberre vonatkozik (lásd a holtak enciklopédiáját). Ebben különbözik a prófétáktól: „Ők az örök üd-

vösséggel kecsegtetnek... én a megismerést és a pusztaságot kínálok föl. Aki akar, tartson velem.”

És még egy dolog, ami hozzájárul e karcsú kötet varázsához. A kiszolgáltatottság, mely minden látszatobjektívítás meg álombeli misztika mögül előbukkan, mint az emberi élet legfőbb koordinátája, mint Kiš írói magatartásának igazi mozgatórugója: az álnaiv, de eleven düh a világ kifordultságán: talán ezek a motívumok teszik olyan rokonszenvéssé azt az alakot, aki e történetek árnyékában meghúzódik. Aki kötetét mottójában és minden sorában szeretetétéről beszél, azt nem lehet nem szeretni.

Horkay Horcher Ferenc

A SEHOVÁ LETT PARADICSOM

Vineland by Thomas Pynchon
Little, Brown & Company, Boston, 1990.
pp. 385. \$19.95

Körülbelül tizenöt éve olvastam először Pynchont, és ködös rajongásomból idővel mindinkább kicsapódott valami majdnem fizikai vonzalom. Afféle sötét, hideg érzés, túl a verbális örömeiken és egyéb technika szerelte élvezeken, valamint azon a megvilágosodásféle ráismerésen, hogy végre egy író, aki nem akarja érvénytelennek nyilvánítani az én világot, sőt, világi szerkezetükben is, „anyagukban” is meghökkenően hasonlítanak az enyémhez (a dolog főképp azért meghökkenítő, mert újdonság – erről később). De mi ez az érzés? Kínlódvá próbáltam megnevezni vagy definiálni. Legutóbb hivatalosan is rákényszerültem volna, A 49-ES TÉTEL KIÁLTÁSÁ-**NAK** magyar verziójához írott utószóban. Csak a kényszerűség múltán döccent helyére a *túlságosan nyilvánvaló* tény: Thomas Pynchon könyveit át- meg átjárja a halálerotika (thanauka?). Vagyis a halál, a megsemmisülés, az élettelenbe való átmenet annyira – és talán úgy – fontos bennük, mint szerelmes vagy erotikus, de pornográfián inneni régenyben a szexuális tevékenység. Ám hiába írja Pynchon a GRAVITY'S RAINBOW központi figurájáról, hogy „szerelmes